

СЕКЦІЯ 3. ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛОГІКИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-623-5-4>

ІДЕЇ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ ЮВАЛА НОЯ ХАРАРІ

Матюшко Б. К.

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

м. Київ, Україна

Цього року відомий ізраїльський історик Ювал Ной Харарі, крім власного ювілею (народився 24 лютого 1976 року), може відзначити щонайменше ще дві круглі дати: 15 років тому ним була написана книга, що принесла йому світову славу – «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього», а десять – вона вперше вийшла в українському перекладі. Її останнє українське видання відтворює третє, виправлене й доповнене автором 2013 року. А сам учений заслуговує на добру згадку ще й тому, що після 24 лютого 2022 року підтримав Україну в боротьбі з російським ворогом.

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що «Людина розумна» відкрила справжню серію наступних книг Харарі, зосереджених на футурологічній проблематиці: «Номо Deus. За лаштунками майбутнього» та «21 урок для 21 століття». Однією з його останніх вагомих праць є ґрунтовна розвідка «Nexus. Коротка історія інформаційних мереж від кам'яного віку до ШІ», назва якої говорить сама за себе.

Очевидно, що в першому бестселері вченого в колі проблематики всесвітньої історії мають місце філософські узагальнення й звернення до проблематики окремих провідних розділів філософії. Поряд з філософією історії та соціальною філософією, а також філософською антропологією особливе місце у «Людині розумній» посідає низка проблем філософії та методології науки.

Свідченням цього є вже схема періодизації всесвітньої історії, яка відкриває книгу Харарі. Так, під рубрикою «2,5 млн. років тому» знаходимо запис «Виникнення людського роду в Африці. Перші кам'яні інструменти» [1, с. 8], а дещо нижче, про 70 тисяч років тому – «Когнітивна революція. Виникнення творчої мови. Початок історичних процесів. Розселення людей розумних з Африки» [1, с. 8]. Для мітки

«500 років тому» маємо наступне твердження: «Наукова революція. Визнання людством свого невігластва та початок набуття безпрецедентних можливостей. Початок європейського завоювання Америки та океанів. Перетворення планети на єдину історичну арену» [1, с. 9]. Про наш час Харарі пише: «Вихід людей за межі планети Земля. Ядерна зброя та загроза виживання людства. Прогресуюче формування живих організмів шляхом раціонального проектування¹, а не природного добору» [1, с. 9], а про майбутнє ставить два риторичні питання: «Раціональне проектування як базовий принцип життя? Витіснення людей розумних надлюдьми?» [1, с. 9]. Для повноти картини, варто зауважити, що між Когнітивною та Науковою революціями, 12 тисяч років тому, відбулася Сільськогосподарська, змістом якої є «одомашнення рослин і тварин. Заснування постійних поселень» [1, с. 9], а між Науковою революцією та нашим часом, 200 років тому – Індустріальна, зміст якої цілком відповідає головним ознакам глобалізації: «Витіснення родини та громади державою й ринком. Масове вимирання рослин і тварин» [1, с. 9].

Перша і найдавніша революція являє собою стрибкоподібне підвищення рівня абстрактного мислення та формування власне людської мови: «Поява нових способів мислення та спілкування 70–30 тисяч років тому – це справжня Когнітивна революція. Що її спричинило? Достеменно невідомо. Вважають, що випадкові генетичні мутації докорінно змінили внутрішню будову розумних, змінивши їх мислення та тип мови» [1, с. 34]. Ця, на думку Харарі, випадковість, призвела до створення нової, уявної, умоглядної реальності: «Проте дійсно унікальною рисою нашої мови є не її здатність передавати інформацію про людей і левів. Скоріше, це здатність передавати інформацію про речі, яких взагалі не існує. Наскільки відомо, лише розумні можуть говорити про низку речей, яких вони ніколи не бачили, не торкалися і навіть не нюхали» [1, с. 38].

Як відомо, перша революція дала початок того, що ми називаємо історією людства. Її здобутки простежуються і сьогодні: «Отже, після Когнітивної революції розумні почали жити в подвійній реальності. З одного боку, була об'єктивна реальність річок, дерев та левів, а з іншого – уявна реальність богів, націй та корпорацій. З часом уявна реальність набула потужності, причому настільки, що сьогодні виживання реальних річок, дерев та левів залежить від ласки уявних реальностей, таких як боги, нації та корпорації» [1, с. 48].

Серед багатьох наведених Харарі здобутків науки за останні пів тисячоліття можна навести два. Перший з них показує зростання можливостей людини: «У 1500 році життя людей обмежувалося поверхнею землі. Вони могли будувати вежі та підкорювати гори, але небо було зарезервоване за птахами, ангелами та божествами. 20 липня

---

¹ В оригіналі (видання 2020 року) – «проектування».

1969 року люди висадилися на Місяці. Це стало не просто історичним досягненням, але й еволюційним та навіть космічним подвигом. Адже протягом попередніх 4 мільярдів років еволюції жоден живий організм не зумів навіть вийти за межі земної атмосфери, не кажучи вже про те, щоб залишити відбиток своєї ступні чи вусика на поверхні Місяця» [1, с. 311]. Другий звучить як засторога, особливо важлива сьогодні: «Але один з найбільш видатних та визначальних моментів минулих 500 років настав о 05:29:45 16 липня 1945 року. Саме на цій секунді американські вчені підірвали першу атомну бомбу на полігоні Аламогордо, штат Нью-Мексико. З цього самого моменту людство отримало змогу не лише змінити хід історії, а й покласти їй кінець» [1, с. 311].

Обидва ці явища стали можливими завдяки пізнавальним особливостям саме того, що зветься сучасною наукою, яка, наголошує Харарі, відрізняється від міфологічних та релігійних традицій завдяки трьом важливим характеристикам.

Першою з них є готовність визнати своє невігластво: «Сучасна наука ґрунтується на латинському принципі (тут і далі – курсив в оригіналі. – Б. М.) *ignoramus* – “ми не знаємо”. Він передбачає, що ми просто не знаємо всього на світі. Найважливіше, що він припускає зовсім інше трактування начебто відомих нам фактів після отримання нових знань. Жодна концепція, ідея або теорія не є сакральною та може бути спростована» [1, с. 313–314].

Друга визначається «центральною роллю спостережень та математики»: «Визнаючи своє невігластво, сучасна наука ставить собі за мету отримання нових знань. Вона отримує їх, збираючи дані спостережень, а потім використовуючи математичні інструменти для зв'язку цих даних у всеосяжні теорії» [1, с. 314].

Третя характеристика сучасної науки полягає у здобутті нових можливостей: вона «не задовольняється висуненням просто теорій. Вона використовує ці теорії з метою здобуття нових можливостей, зокрема, для розробки нових технологій» [1, с. 314].

Коротко кажучи, «Наукова революція не стала революцією знань. Перш за все, вона стала революцією незнання. Її запустило велике відкриття того, що люди не знають відповіді на свої найважливіші запитання» [1, с. 314].

По суті справи, незнання стосується найважливіших, фундаментальних наукових ідей: «Дарвін ніколи не стверджував, що він є “печаткою біологів” та що він розгадав загадку життя раз і назавжди. Після століть напружених наукових досліджень біологи визнають, що вони досі не мають обґрунтованого пояснення, яким чином наш мозок продукує свідомість. Фізики визнають, що вони не знають причини Великого вибуху або як узгодити квантову механіку з теорією відносності» [1, с. 316]. Аналогічне становище має місце і в економіці: «Хоча окремі економісти й заявляють іноді, що найкращим є

їхній метод, загальноприйнята думка змінюється з кожною фінансовою кризою та гучною подією на фондовій біржі. Тому загалом вважається, що останнє слово в економіці поки ще не сказано» [1, с. 316].

При цьому, будучи однією зі складових вже відомої нам уявної реальності, створеною людиною, а також претендуючи на роль альтернативи міфів та релігій, «... сама наука мусить покладатися на релігійні та ідеологічні вірування з метою виправдання та фінансування своїх досліджень» [1, с. 317].

Своєю чергою, взаємодія науки з деякими іншими царинами життя суспільства Нового часу започаткувалася після переходу до ринкової економіки: «В одне ціле наука, промисловість та військові технології сплелися лише з появою капіталістичної системи та початком Індустріальної революції. Проте, щойно між ними встановилися міцні відносини, це швидко змінило світ» [1, с. 330].

Наукова революція фактично стала основою прогресу. Адже до неї більшість культур «вважали, що золота доба залишилася в минулому і що світ завмер у своєму розвитку, якщо взагалі не сходить на пси» [1, с. 330]. Після неї становище змінилося на протилежне: «Коли ж сучасна культура визнала існування багатьох важливих речей, про які вона поки не знає, та коли це визнання поєдналося з думкою, що наукові відкриття можуть надати нам нові можливості, люди почали підозрювати, що справжній прогрес, зрештою, можливий. Щойно наука почала вирішувати одну нерозв'язну проблему за іншою, багато людей переконалися, що шляхом отримання та застосування нових знань людство здатне подолати всі свої проблеми. Виявилось, що бідність, хвороби, війни, голод, старість та сама смерть не є неминучою долею людства. Вони є просто плодами нашого незнання» [1, с. 331–332].

Важливість міфів, точніше, духовної основи, менталітету різних суспільств проявляється на прикладі того, що за рівних умов технологічного розвитку західна цивілізація, до прикладу, в 19 та в середині 20 століть, стала передовою²: «Насправді китайцям та персам аж ніяк не бракувало технічних винаходів, на кшталт парових двигунів (які можна було вільно скопіювати або купити). Їм бракувало цінностей, міфів, судового апарату та соціополітичних структур, які століттями формувалися та дозрівали на Заході та які не можна було вільно скопіювати та швидко перейняти. Франція та Сполучені Штати Америки швидко пішли по слідах Британії тому, що французи та американці вже поділяли найважливіші британські міфи та соціальні структури. Натомість китайці та перси не змогли зреагувати так швидко, бо думали та організовували свої суспільства геть інакше» [1, с. 352–353]. Загалом, перевага Європи полягає в тому, що

---

² Щоб не перевантажувати текст статистичними подробицями, варто зазначити, що на С. 352 своєї книги Харарі порівнює зростання мережі залізниць у різних країнах Європи, Азії та Латинської Америки.

«європейці звикли мислити та поводитись у науковий та капіталістичний спосіб ще до того, як здобули хоч якісь суттєві технологічні переваги» [1, с. 353], зокрема, європейські імперіалісти, на відміну від інших, «вирушали до далеких берегів у надії здобути не лише нові території, але й нові знання» [1, с. 355].

Вражаючі здобутки науки 20 та початку 21 століть, особливо медицини, генної інженерії та біохімії, а також біоніки та інформаційних технологій, відкривають можливості глибоких змін самої людини: «Когнітивна революція, що перетворила людину розумну з малозначущої мавпи на володаря світу, не потребувала жодних помітних змін фізіології або навіть розміру та зовнішньої форми її мозку. Вочевидь, вистачило кількох невеликих змін внутрішньої будови мозку. Можливо, ще однієї невеличкої зміни було б достатньо для другої когнітивної революції, створення геть нового типу свідомості та перетворення *Homo sapiens* на щось узагалі небачене» [1, с. 505].

Таким чином, у книзі Ювала Ноя Харарі «Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього» можна простежити справжню теоретико-методологічну схему одного з неодарвінстських варіантів філософії та методології науки. Згідно з нею, випадкова мутація у мозку предків сучасних людей призвела до розвитку абстрактного мислення, відтак, до віднайдення нової реальності. Це дозволило кардинально змінити спосіб життя первісних людей, головною рушійною силою розвитку яких стало пізнання. Його оформлення у вигляді науки, що відбулося в Західній Європі Нового часу, дозволило не лише створити новий образ дійсності, але й переглянути наявні, представлені в основному міфологією та релігією. Усвідомлення незавершеності наукового знання та можливості його верифікації та фальсифікації утвердило ідею прогресу, яка, спираючись на удосконалення технічних засобів, поставила людство, з одного боку, на межу знищення, з іншого – на перетворення на постлюдство. Ідеї Харарі цілком заслуговують на подальші філософські дослідження.

Література

1. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. / пер. з англ. Я. Лебеденка. 3-є видання, виправлене. Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля». 2020. 544 с.